

Eksik Bir Retorik: Kriz Zamanlarında Sosyal Haklar

An Incomplete Rhetoric: Social Rights in Times of Crisis

Hürol ÇANKAYA¹

Öz

Eşitsizliğin izlerini daha belirgin hale getiren ekonomik krizler, insan hakları ihlallerini derinleştirmektedir. Ekonomi politikalarının insan hakları temelli oluşturulmaması, özellikle sosyal hakların hayata geçirilmesini zorlaştırmaktadır. Etkisiz kalan sosyal haklar, anayasalarda ve uluslararası sözleşmelerde sadece kılavuz olarak görülmektedir. Devletlerin mali kaynaklarının yeterliliği ölçütü de devreye girince sosyal hakların korunmasında yargının rolü sınırlı kalmaktadır. Kriz zamanlarında ise bir ülkedeki insan hakları ve sosyal adalet manzarası daha net ortaya çıkmaktadır. Ekonomik kriz, devletler tarafından sorumluluklarının bir kısmından kurtulmanın imkânı olarak görülmekte ve normalde dar biçimde yorumlanan hakların içerikleri daha da daraltılmaktadır. Ayrıca sosyal haklar ekonomik gerekçelerle istisna hali kısıncasına alındığında, insan haklarının ihlal zemini daha da genişlemektedir.

Ekonomik krizlerden ağırlıklı olarak sosyal hakların etkilendiği yönündeki görüş yaygın bir bakış açısını yansıtmaktadır. Kişisel ve siyasi haklar ise krizlerin bilançosuna yansıtılmamaktadır. Elbette klasik hakların kriz zamanlarındaki hukuki hasarını tespit etmek kolay değildir. Ancak krizlerin klasik hakların üzerindeki etkilerini görmemek de hatalı yaklaşım olacaktır. İnsan haklarının bütünlüğü ilkesi çerçevesinde, kriz zamanlarında insan hakları manzarasına geniş bir perspektiften bakılması gerekmektedir. Krizlerin insan hakları boyutu bilinmesine rağmen ulusal ya da uluslararası hiçbir teşhiste ya da tedavide sosyal haklar kendilerine yer bulamamaktadırlar. Görünmezliğe bürünen sosyal haklar, kriz dönemlerinde alınan ve insan haklarının aleyhine olan önlemlerin büyük kısmını içlerinde barındırmaktadırlar. Kriz, özellikle istisna hali ile birleştiğinde ise arka plana atılan haklar hususunda hukuk daha agresif bir role bürünmektedir. Tüm ekonomik krizlerin aslında hakların krizi olduğu hususu bir kez daha ortaya çıkmaktadır.

Jel Kodları: K38, K40, K10.

Anahtar Kelimeler: Kriz, Ekonomik kriz, İnsan hakları, Sosyal haklar, İstisna hali.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü, hcankaya@ibu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9568-0488.

Abstract

Economic crises that make the scars of inequality deepen the violations of human rights. The fact that economy policies are not based on human rights makes it harder to implement social rights in particular. Social rights that are ineffective are only seen as a guideline in constitutions and international conventions. When adequacy of financial resources of governments criterion comes into play, the role of judiciary in the protection of social rights remains limited. In times of crisis, the view of human rights and social justice in a country becomes clearer. The economic crisis is seen by states as an opportunity to get rid of some of their responsibilities, and the content of rights, which are normally narrowly interpreted, is further narrowed. Additionally, if social rights are excluded due to economic reasons, the ground for human rights violations become even wider.

The opinion that social rights are mainly affected by economic crises reflects a widespread view. Civil and political rights are not reflected in the statement of crises. Obviously, it is not easy to detect the legal damage of civil and political rights in times of crisis. However, it is wrong to ignore the impacts of crises on civil and political rights. Within the framework of the integrity of human rights, it is necessary to look at the human rights view from a wide perspective in times of crisis. Although the human rights dimension of crises is known, social rights cannot find a place for them in any national or international diagnosis or treatment. Social rights, which are invisible, contain most of the measures taken in times of crisis and against human rights. The crisis, especially when combined with the state of exception, takes on a more aggressive role in the field of rights that have been thrown into the background. It is once again revealed that all economic crises are actually a crisis of rights.

Jel Codes: K38, K40, K10.

Keywords: Crisis, Economic crisis, Human rights, Social rights, State of exception.

1. Giriş

Kriz kavramı, güvensizlik ve sıkıntı üzerinden belirsiz bir geleceği işaret etmektedir. Politikadan ekonomiye, çevreden teknolojiye kadar her alanda kavramın yaygın kullanımı, aslında tüm yaşamı kapsayan bir krizin içinde yaşadığımızı göstermektedir (Koselleck, 2009: 209). Modern devletin kurucu felsefesi için krizler kaçınılmaz olarak normların istisna alanını oluşturmaktadır. Devletin doğal afetlerden savaflara, ekonomik krizlerden salgınlara kadar felaketlerle mücadelesi, kamu düzeninin hızla tesis edilmesi üzerine kurulmaktadır. Krizlerin son yıllarda *yeni normal* kavramıyla kurgulanmaları, kriz yönetimlerinin kullandıkları istisna hali normlarının da devlet iktidarının olağan yörüngesine oturtulmaya çalışıldığına işaret etmektedir (Chandler, 2019: 88-89). Kriz yönetimlerinin aynı zamanda yeni krizlere kapı aralamaları ile devlet iktidarının yeni sınırlarının belirlenmeye başladığı ya da en azından dünyada tartışmaya açıldığı görülmektedir (Borraz ve Cabane, 2017).

Ekonomik kriz, eşitsizliğin izlerini belirgin kılmaktadır. Gelecek bir zaman diliminde hakların hayata geçebilmesi adına sürekli yinelenen bir erteleme hali söz konusu olmaktadır. Ekonomik krizlerin siyasal krizlere dönüşümünün arka planında da sıklıkla karşımıza çıkan bir vaat bulunmaktadır: Yapılan kesintiler kamu borçlarını azaltacak ve bugün ertelenen sosyal hakların yarın yerine getirilmesinin mali zemini hazırlanacak. Ancak bu kısır döngü, kamu

Çankaya, H. (2021). Eksik Bir Retorik: Kriz Zamanlarında Sosyal Haklar.
Fiscaoeconomia, 5(3), 1140-1158. Doi: 10.25295/fsecon.983508

harcamalarının azalmasından kaynaklanan düşük talep, işsizlik, faiz ve bütçe açığı üzerinden tekrar borçlanmayı beraberinde getirebilmektedir. Ekonomi politikalarının hak temelli inşa edilmesinin önündeki bariyeri oluşturan bu yaklaşım, kriz anında alınması gereken tedbirlere, geleceğe dair toplumsal endişenin de eşlik edeceği varsayımına dayanmaktadır. Bu psikolojik eşik karşısında devletler, mevcut yasal sınırlar ne olursa olsun denetim mekanizmalarının zayıflatılmasını ve olağanüstü hâl ilan edilsin ya da edilmesin idarenin daha geniş yetkilere sahip olması gerektiğini savunmaktadırlar (Nolan, Lusiani ve Courtis, 2014: 132).

Refah devletinin yükselişiyle hakların niteliğindeki dönüşüm, yurttaşların beklentilerinin karşılanması için kamu harcamalarının artması sonucunu doğurmuştur. Bu nedenle, devletlerin hak taleplerini geri çevirme yönündeki girişimleri uzun zamandır derinleşmektedir. Bu yeni evrede insan hakları, siyasetin de bir parçası olarak müzakere edilen sözleşmeler çerçevesinde sürekli gündeme gelmesine rağmen uygulamada iktidar ile hukukun buluşmaması, faili görünmez kılmakta ve çözüm arayışını felç etmektedir. Siyasi denetimden de kurtulan devlet mekanizması, bu tür bir boşluk yaratmaktadır. Bu boşlukta salınan neoliberal felsefe, sorumluluklarının bir kısmını piyasaya devreden bir kısımdan da kurtulmaya çalışan bir devlet için uzun zamandır kendini koruma aracı işlevini görmektedir (Bauman ve Bordoni, 2018: 49).

Kendi varlık nedenleri açısından kaygılanan bir devlet, neoliberal politika ekseninde esas amacının bütçe dengelemek değil, kamu hizmeti olduğu gerçeğini bulanıklaştırmaktadır. Yürürlükte olmalarının bir anlam ifade edip etmediği tartışmalı kurallar, yüzeyde dalgalanan haklar, kamu yararı ve bireysel yarar arasında kaybolan sınırlar, hukuki güvenlik ilkesinin geçmişin bir hatırası gibi değerlendirilmesine neden olmaktadır. Neoliberal teorinin haklar üzerine söyleyecek bir sözünün olmaması nedeniyle, refah dönemlerinde özgürleştirici bir kazanım olarak desteklenen haklar, tasarruf tedbirleri dönemlerinde arka plana atılmakta ve hatta hukuk agresif bir role bürünmektedir.

Kriz zamanları, bir ülkedeki insan hakları ve sosyal adalet manzarası daha net görülmektedir. Kriz, başta çalışma hakkı, sağlık hakkı ve sosyal güvenlik hakkı olmak üzere birçok sosyal hakkı önüne katıp sürüklemektedir. Üstelik ekonomik kriz, devletler tarafından sorumluluklarının bir kısmından kurtulmanın imkânı olarak da anlaşılmaktadır. Ekonomik krizlerin insan hakları boyutu bilinmesine rağmen kriz ve insan hakları ilişkisi, daha az tartışılan bir konu olarak kendini göstermektedir. Özellikle sosyal hakların normatif köklerinin derinliği kriz günlerinde fark edilmektedir (Bilchitz, 2014: 731). Sosyal hakların yaşamsallığına kişisel hakların aciliyeti eklenmekte ve tüm ekonomik krizlerin aslında hakların krizi olduğu hususu bir kez daha gün ışığına çıkmaktadır.

Yaygın bakış açısına göre, ekonomik krizlerden sadece sosyal haklar etkilenmektedir. Bu nedenle, kişisel ve siyasi haklar kriz tablosuna yansıtılmamaktadır. Elbette klasik hakların finansal izlerini sürmek ya da başka bir deyişle kriz zamanlarında hukuki hasarı tespit etmek kolay değildir. Ancak krizlerin klasik hakların üzerindeki etkilerini görmemek de hatalı bir yaklaşım olacaktır. Adil yargılanma hakkı, toplantı ve gösteri hakkı ve ifade özgürlüğü gibi kişisel haklar alanında yaşanan ihlaller öne çıkmaktadır. Ayrıca tahrip olan sosyal hakların yaşam hakkı, ayrımcılık yasağı gibi klasik haklara yönelik dolaylı ihlal etkisi de dikkate alındığında, insan haklarına dair geniş bir bilanço kriz zamanlarında önümüze serilmektedir. Özellikle kemer sıkma önlemleri, yoksullar üzerindeki ekonomik kısıpca eşlik edecek bir şekilde

Çankaya, H. (2021). Eksik Bir Retorik: Kriz Zamanlarında Sosyal Haklar. *Fiscaoeconomia*, 5(3), 1140-1158. Doi: 10.25295/fsecon.983508

kişisel haklar üzerindeki baskıyı da artırmaktadır (Stubbs ve Kentikelenis, 2018: 378). Üstelik ekonomik kriz nedeniyle ilan edilen olağanüstü hâl çerçevesinde ölçülülük ilkesi hiçe sayılarak kişisel ve siyasi hakların da sınırlandırılması söz konusu olduğunda insan hakları ihlalleri daha da ağırlaşmaktadır fakat kişisel ve siyasi haklar açısından yapılacak hasar tespiti ayrı bir tartışma alanıdır (Joseph, 2018).

Bu çalışmada, sosyal hakların ekonomik kriz zamanlarında mali baskının da artmasıyla karşı karşıya kaldıkları ihlal zemini üzerinde durulmaktadır. Olağan dönemlerde sosyal hakların uygulama sahasında yaşanan hukuki sorunlar olağanüstü dönemlerde daha da ağırlaşmaktadır. Ancak bu sorunlar çok boyutludur ve insan hakları hukuku açısından barındırdıkları teknik yönleri çalışma kapsamında temas edilmemektedir. Sosyal hakların kriz dönemlerinde yürüdüğü yolun pozitif hukuktaki karşılığı sınırlı tutulmuştur. Ulusal ve uluslararası atmosferdeki krizlerin politik altyapısının pozitif hukuka yansımaları, bu incelemenin genel çerçevesini oluşturmaktadır.

2. Kriz Kavramı ya da Muhakeme Zamanı

Yunan dilinin temel kavramlarından olan *krisis*, ayırmak, seçmek, karar vermek anlamlarına gelen krino kelimesinden türetilmiştir. *Krisis*, kavga ve dövüş imaları aracılığıyla geri alınmaz bir karara işaret etmektedir: Başarı veya başarısızlık, haklılık veya haksızlık, yaşam veya ölüm. Kavramın hem kökeni hem de gönderme yaptığı an, dönüşü olmayan bir sonuca odaklanmaktadır. Daha günlük bir ifadeyle ölüm kalım meselesi söz konusudur (Koselleck, 2009: 210).

Krisis, olası bir felaketin önlenmesi ile kurtuluşa erme hattında hukuktan tıba, teolojiden bilime kendine bir kullanım alanı açmakta ve bir hüküm aşamasına ya da yargıya varılmasına hareket sağlamaktadır. Aslında farklı vadelere her alanda belirsizliğin aşılması ve ileriye görme arzusu ya da zarureti karşımıza çıkmaktadır (Koselleck, 2009: 211). Kavram, zirve noktası bir zaman dilimine atıf yapmaktadır. Sözcüğün 16. yüzyıla kadar uzanan kullanımı, yakından ilişkili olarak görülen tıbbi ve astrolojik olaylarla ilgiliydi. Kriz, özellikle bir hastalığın iyi ya da kötü yönde ilerleyen dönüm noktasını ifade etmektedir. Kriz fikrinin tıbbi kökeninde, hastanın dengede olduğu dönemde iyileşmesine yardımcı olacak tedavinin uygulanmasına dair karar anı bulunmaktadır. Benzer şekilde ekonomik krizlerde de belirsizlik duygusuna eşlik eden bir müdahale fikri öne çıkmaktadır: Doğru tedbirleri almak ve derhal uygulamaya karar vermek. Kritik olarak ifade ettiğimiz durum, bir teşhisin ve bir eylem çağrısının birleşmesidir (Bauman ve Bordoni, 2018: 16).

17. yüzyılda kriz sözcüğünün siyaset ve ticaret açısından geçerli olacak bir kullanıma yönelmesi ve genel olarak bir şeyin ilerlemesinde belirleyici olan aşamayı ve iyi ya da kötü yönde yeni bir değişim anına işaret etmeye başlamasıyla, kavramın seyri son durağa yaklaşmıştır. Kriz anı, ilerleme fikrini kesintiye uğratan kötü bir zaman dilimi olarak kabul edilmiştir. 20. yüzyılda ise kriz kavramı, bu akışa uygun biçimde hayatın her alanında karşımıza çıkan bir tedirginlik haline dönüşmüştür. Özellikle siyaset ve devlet alanında kriz kavramı belirleyici olmuş ve üstlendiği başrol, krizi yönetimi üzerinden kişileri sahneye çıkarmıştır (Williams, 2017: 28-29).

Aslında daha çok ekonomik kriz anlamında kullanılan bu kavram, günlük hayatta sık karşımıza çıkmakta ve mali zorluk dönemlerinin çerçevesini oluşturmaktadır. Fiyat artışları, yeni vergiler, üretimdeki düşüş, işsizlik, yatırımların azalması gibi ekonomiyle ilgili birçok elverişsiz koşulu

Çankaya, H. (2021). Eksik Bir Retorik: Kriz Zamanlarında Sosyal Haklar.
Fiscaoeconomia, 5(3), 1140-1158. Doi: 10.25295/fsecon.983508

belirtmek için kriz kavramına atıf yapılmaktadır (Bauman ve Bordoni, 2018: 9). Ekonomide işlerin kötüye gitmesi durumunda tartışmalar, kriz kavramı üzerinden yürütülmekte ve sorumluluklar, kişilerden ve müdahil olanlardan bağımsız biçimde bazen soyut bir gönderme içermektedir. Bu nedenle, kriz sözcüğü uzun zamandır ekonomik bir çağrışımla kullanılmaktadır. Kriz, bu yeni çerçevesiyle, geçmişte kullanılan depresyon, konjonktür kelimelerine göre yeni bir evreye zorunlu geçişi ve geleceğe yönelik iyimser beklentiye de beraberinde getirmekte, hatta olumlu bir değişimi ifade etmektedir. Kriz, yeri geldiğinde umutsuzluğu bile görünmez kılabilir (Bauman ve Bordoni, 2018: 10-11).

Krizlerin öne çıkan özelliklerinden biri de süre meselesidir. Kısa sürede çözülebilecek kötü ve yerel ekonomik göstergelerin yerini, bazen dünyanın büyük kısmını kapsayan daha belirsiz ve genelleşmiş sorunlar almaktadır. Asla sona ermeyecekmiş gibi görünen bir kriz yerini diğerine bırakmakta ve kendini sürekli yineleyen iktisadi tablolar, insanların geleceğini şekillendirmektedir (Bauman ve Bordoni, 2018: 15).

3. Krizin Yer Değiştirmesi

Kapitalist sistemin kriz eğilimleri tarafından tetiklenen sosyal dönüşümlerini tartışan Habermas'ın 1973 tarihli *Meşruiyet Krizi* adlı eseri Bauman'ın ifadesiyle sermaye ile emeğin karşılıklı bağımlılığının sonuna denk gelen bir dönemde yayımlanmıştı. Kapitalist devlet, emek ve sermaye barışının tek taraflı feshi ile 1970'li yıllarda yarattığı tabloyu 1980'li yıllardan itibaren neoliberal eksen üzerinden sürdürmektedir (Bauman, 2018: 91). Emeğin hak olarak ördüğü güvencelerin erimesi ve artık harekete geçen sermayenin talebi ile savaş sonrası kurulan sözleşmenin sona ermesi, bu tartışmaların özeti niteliğindedir. Sermayenin meşruiyet alanının inşasında yer alması ve beklentilerinin karşılanmaması halinde masadan kalkacağı tehdidi, emeğin taleplerinin törpülenmesine neden olmuştur. Habermas'ın çalışmasının yayımlandığı dönemden bu yana, piyasayla uyumlu hale gelmiş ve küçültülmüş *ticari* bir refah devleti, yeni normlarını yeni meşruiyet zeminine yerleştirmiştir.

Habermas'a göre, kapitalist toplumlarda meşruiyetin temelleri geleneksel toplumlardan farklı biçimde atılmıştır. Emek ve sermaye ilişkisi, burjuva hukuk sisteminde çıpalanmıştır. Depolitize edilen sınıf ilişkileri, sınıf egemenliğinin görünmez kılınmasını belirginleştirmiştir. Meşruiyet hattı artık bu yeni güzergâh, yani çalışma hayatı üzerinden çizilmiştir. Kapitalist üretim sisteminin kurulmasıyla devlet, özel hukukla uyumlu piyasa mekanizmasının kolluk ve yargı teşkilatıyla korunmasını sağlamıştır. Devlet, ayrıca emek ve sermaye arasındaki sözleşmenin sürdürülebilmesi ve emeğin cazip kılınması için, başta eğitim ve sağlık hizmetleri olmak üzere, sosyal haklarla bağlantılı alanlarda gerekli altyapının inşa edilmesini üstlenmiştir (Habermas, 1992: 20-21).

Sermaye ile emek arasındaki yapısal asimetri nedeniyle ekonomi, kapitalist toplumlarda başlıca kriz kaynağıdır. Kapitalist toplumlarda sermaye birikiminin kesintiye uğraması, sermayenin imha olması biçiminde kendini göstermektedir. Sermayenin azalması ile iflasları ve işsizliği beraberinde getiren bu süreç, ekonomik krizi kısa sürede sosyal krize çevirmektedir. Su yüzüne çıkan çelişkiler idari sistemde irrasyonel kararlar olarak belirlemektedir (Habermas, 1992: 29). Sosyal devletin mekanizmaları ise krizi siyasal alana sürüklemeye başlamaktadır. Devlet, üstüne aldığı sosyal yükümlülüklerle vergi sistemine dair talepleri birlikte yürütmekte zorlanmaktadır. Bu aşamada rasyonalite krizi de ekonomik kriz gibi, genelleştirilemeyen

Çankaya, H. (2021). Eksik Bir Retorik: Kriz Zamanlarında Sosyal Haklar.
Fiscaoeconomia, 5(3), 1140-1158. Doi: 10.25295/fsecon.983508

çıklarlar ile idari zorunluluklar arasındaki çelişkiyi ifade eden yeri değişmiş bir sistem krizidir. Bunun sonucunda da meşruiyet krizi sahneye çıkmaktadır. Meşruiyetin sorgulanması siyasal krize; insanların hayat şartlarının kötüleşmesi sosyal krize kapı aralamaktadır. Başka bir deyişle, sermayenin krizi toplumsallaşmakta ve ortaya çıkan zarar diğer sınıflara yayılmaktadır. Ekonomik krizin sosyal krize dönüşmesi sınıf karşıtlıklarını açığa çıkarmakta ve politik mücadeleye alan açmaktadır (Habermas, 1992: 46).

1970'li yılların bir dönüm noktası olduğu sıklıkla vurgulanan bir husustur. Savaş sonrası yeniden inşanın sona ermesi ile ortaya çıkan ve ekonomik durgunluk ile ilerleyen sürecin başlarında Habermas'ın geç kapitalizm kuramı, dönemin ekonomi politiğindeki gerilimleri ve kırılmaları tanımlamaya çalışmaktadır. Ancak bazı yazarlara göre kuram, sermayeyi politik bir güç olarak geri planda tutarak devlet politikalarını fazla öne çıkarmakta ve ekonomi kuramının yerine devlet kuramını koymaktadır (Streeck, 2016: 48).

Meşruiyet krizinin günümüze yansması, devletin emekten yana piyasaya müdahale etmek yerine, sosyal hakların gerilemesinin sonucu olarak sermayeyi desteklemesi biçiminde karşımıza çıkmaktadır. Ekonomik kriz, politik alanda meşruiyet krizine bağlandıkça yurttaşların aidiyeti aşınmakta ve sermaye tarafından kontrol edilen siyasal kurumların temsil özelliklerini kaybettiklerine dair görüş yaygınlaşmaktadır (Della Porta, 2017:15).

Habermas'ın kuramı, neoliberalizmin devlet ve kapitalist ekonomi arasındaki ilişkiyi dönüştürmesi sonrası geride kalmış bir tarihsel koşulla bağlantılı bulunabilir. Ancak ekonomik krizin dönüşümü ve sosyal krize evrilmesi çok daha hızlı biçimde gerçekleşmektedir. Küresel kapitalizmin 20. yüzyılın sonlarına doğru dizginlerinden kurtulması, özellikle 1945 sonrası katlanmak zorunda kaldığı yükümlülüklerden uzaklaşması anlamına gelmektedir. Streeck, bu tabloyu devlet politikaları ile kapitalizm için zaman satın alınması olarak yorumlamaktadır. Enflasyon, kamu borcu ve kredi yoluyla zaman kazanılmış ve kitlesel bağlılık elde edilmiştir. Kendini tüketmeye başlayan bu stratejiler, meşruiyet sorunlarını tekrar su yüzüne çıkarmaktadır (Streeck, 2016: 49).

Kapitalizmin toplumsal barış uğruna katlanmak zorunda kaldığı sosyal haklardan firar etme çabasına, kriz kuramının hazırlıksız yakalanıp yakalanmadığı tartışma konusu olmuştur. Daha önce de belirtildiği gibi, devlet ve yurttaş arasındaki meşruiyet denkleminde sermayenin beklentileri de dahil edilmiş görünmektedir. Sermaye, kendisine dayatılan yükümlülükleri de meşruiyet krizi sahasına çekmektedir. Başka bir ifadeyle, özellikle kriz dönemlerinde sermayenin karşılanmayan talepleri üzerinden yaşanan güven kaybı, emeğin karşısına çıkarılmak istenmektedir. Streeck'in (2017) neoliberal dönemin mali rejimi olarak değerlendirdiği konsolidasyon devleti kavramı, devam eden bir sürece vurgu yapmaktadır. Vergi devletinden borç devletine yaşanan dönüşümün son halkası olan konsolidasyon devleti, sosyal devleti de hızla dönüştürmüş ve sosyal hakların buharlaşma hızını artırmıştır. Konsolidasyon devletinin büyüme illüzyonu üzerinden sosyal adaleti yaratmaya gücünün yetmediği an, kapitalizmin demokrasiyle yollarının ayrıldığı ana denk gelmektedir (Streeck, 2016: 193).

Tilly (2007), görece demokratik rejimlerde demokratikleşmeden geri dönülmesine yönelik süreçlerden biri olarak da ağır ekonomik krizi göstermektedir. Bu süreçte demokrasiden uzaklaşma hızlanmaya başlamaktadır. Aslında mali krizlerin demokrasinin başarısızlığının bir

Çankaya, H. (2021). Eksik Bir Retorik: Kriz Zamanlarında Sosyal Haklar.
Fiscaoeconomia, 5(3), 1140-1158. Doi: 10.25295/fsecon.983508

sonucu olmaları ve eşitsizliği yeniden yaratmaları, üzerinde sıklıkla durulan bir konudur. Buna benzer bir yaklaşımla Crouch (2016) tarafından çerçevesi çizilen post-demokrasi kavramının ise deregülasyon, düşük siyasi katılım, devletin işlevlerinin özel sektöre aktarılması, temel hak ve özgürlüklerin güvence sisteminin kâğıt üstünde kalması gibi birçok göstergesi bulunmaktadır. Bunların arasında öne çıkan hususlardan birisi de bazı kamu hizmetlerinin sosyal hakların gereği olmaktan çıkarılmasıdır. Söz konusu tablo zaten uzun yıllardır ifade edilen sosyal devletin gerileyişinin başka bir yansımasıdır. Ancak burada altı çizilen soru işareti, uzaklaşan demokrasiye telafi edilebilir bir geri dönüşün mümkün olup olmadığıdır. Bazı yazarlara göre, post-demokrasiden çıkış daha güçtür; çünkü kültürün bir parçası haline gelmiştir. İş güvencesine dair hükümlerin esneklik talepleriyle birlikte uygulanarak zayıflaması örneğinde olduğu gibi, zamana yayılarak sistemin parçası haline gelen düzenlemeler her alana dağılmıştır (Bauman ve Bordoni, 2018: 180).

4. Krizin Hukuki Rotası: Karneye Bağlanan Haklar

Piyasa ekonomisi ile insan hakları arasında zorunlu bir bağlantı kurulması, insan haklarının tarihsel olarak sadece piyasa toplumuna uygulanabilecek bir kavram olduğunu düşündürmek istemektedir. Bu bağlantı, ekonomik ve sosyal koşullar tarafından belirlenen insanlık durumunun gelişme olanaklarına göndermede bulunan insan haklarının evrenselliği ilkesi ile bağdaşmamaktadır. Piyasa sınırlarının genişleme eğilimi karşısında insan haklarından geri adım atılıp atılmayacağı tartışmalarından filizlenen bir kuşku varsa, o da eşitlik ilkesinin geleceği olan bir kavram olup olmadığı hususudur.

Ekonomik krizler, ekonomi politikalarındaki değişimleri her zaman beraberinde getirmemektedir. Krizler tarihine bakıldığında bu ilişkinin sınıfsal güç dengeleri tarafından belirlendiği görülmektedir. Krizin gerçekleştiği konjonktürdeki toplumsal muhalefetin gücü ya da güçsüzlüğü, kriz sonrası hattı ortaya çıkarmaktadır. Toplumsal muhalefetin güçlendiği ve kendisini hissettirdiği oranda kriz, sermaye ve devlet açısından ekonomik duvarı aşarak siyaset alanını kaplamaktadır. Kriz karşısında alınacak önlemler, ekonomik büyümenin ötesinde muhalefetin baskısını da azaltacak bir yönde ilerlemektedir. Ancak diğer olasılıkta yani güçsüz bir toplumsal muhalefetin sergilendiği durumda krizden çıkış rotası, sermayenin çizdiği yolu takip etmektedir (Akçay ve Güngen, 2019: 199-200).

Ekonomik krizlerin işsizlik, gıda ve konut krizlerini de beraberinde sürüklediği bilinmektedir. Sosyal hakların tahribatı, tasarruf tedbirlerinin artırılması ile katlanmakta ve hak merkezli olmayan politikaların uzantısı olmaktadır. Krizlerin insan hakları boyutu bilinmesine rağmen ulusal ya da uluslararası hiçbir teşhiste ya da tedavide sosyal haklar kendilerine yer bulmamaktadırlar. Görünmezliğe bürünen sosyal haklar, kriz dönemlerinde alınan ve insan haklarının aleyhine olan önlemlerin büyük kısmını içinde barındırmaktadır. Bu atmosferde, kısıtlı oldukları sürekli vurgulanan mali kaynakların dağılımını değerlendirecek nesnel bir hukuki ölçüt bulunmamaktadır. Krizlerin insan hakları boyutunda öne çıkan bu tür derin eşitsizliklerin daha da yaygınlaşmaması için bazı toplumsal kesimlerin haklarının öncelikli olarak korunması, yani başka bir deyişle bazı tedbirlerden muaf tutulmaları gibi nispeten cılız öneriler gündeme gelmektedir (Sepulveda Carmona, 2014: 28). Ancak krizlere yönelik döngüsel politikaların geniş toplumsal kesimler için koruyucu nitelikte olmadıkları bilinmektedir. Özellikle Batı ülkelerinden yoksul ülkelere doğru yola çıktıkça alınan tedbirlerin ve ödenen bedellerin daha ağırlaştığı görülmektedir. Devletler tarafından izlenen kriz

Çankaya, H. (2021). Eksik Bir Retorik: Kriz Zamanlarında Sosyal Haklar. *Fiscaeconomia*, 5(3), 1140-1158. Doi: 10.25295/fsecon.983508

politikaları, kendi takdir sahalarında görülse de özellikle kemer sıkma tedbirleri insan hakları ihlallerine dönüşmektedir (Sepulveda Carmona, 2014: 41).

Sendikal örgütlenmenin devre dışı kalması ya da işlemez hale gelmesi nedeniyle her türlü hak talebi sermayenin basıncı karşısında hızla buharlaşmaktadır. Bunun doğal sonucu olarak da sosyal hakların törpülenmesi ve geniş toplum kesimlerinin finans sistemiyle bütünleşmesi ortaya çıkmaktadır. Yatırımların zedeleneceği düşüncesiyle karşılıksız kalan hak talepleri, işsizlik ve kötü çalışma koşulları kısıpına alınmaktadır (Akçay ve Güngen, 2019: 212-215). Rakamların telaffuz edilmesiyle başlayan kriz süreci, maaş kesintileri, prim ve vergi artışı, ödeneklerin azaltılması gibi önlemlerle gerçek tatbikat sahasına çıkmaktadır. Hayatın doğrudan etkilenmesi hatta kesintiye uğraması ve maddi koşulların sarsılması toplumsal krize dönüşümü tetiklemektedir. Piyasalar üzerinden yapılan soyut değerlendirmelerin ötesinde artık somut bir toplumsal sorundur kriz (Thompson, 2017: 83).

Douzinaz (2015), kemer sıkma hukuku adını verdiği bu tür gelişmeleri, kapitalizmin hukukun doğasını ve işleyişini değiştirmeye başlamasının biyopolitik bir sonucu olarak değerlendirmektedir. Kamu hizmetleri yeniden bölüşüm hedeflerinden uzaklaşarak piyasa düzenine yönelmekte; diğer yandan özel faaliyet alanları yasal denetim alanına alınmaktadır. Zıt görünen ama birbirini tamamlayan iki süreç yakınlaşmıştır: Hukuksallaştırma ve deregülasyon. Normatifliğin resmi kaynakları zayıflamış ve hukukun üstünlüğünde ilkesel olarak kayma yaşanmıştır. Ekonomi için istikrarlı bir ortam yaratmak ve özellikle sürecin aktörlerinin karşılıklı ticari faaliyetlerinin keyfi müdahalelerden uzak tutulması için hukukun üstünlüğü ilkesi gerekmektedir. Yazara göre, bu tablo hukukun üstünlüğü ilkesinin de enkazıdır. Bir kurallar yığına indirgenen hukukta öne çıkan tek beklenti pürüzsüz günlük işleyiştir (Douzinaz, 2015: 77).

Devletin mali disiplin yoluyla küçültülmesi, toplumun tüm kesimlerini etkileyen bir projenin parçası olsa da kriz koşullarında asıl amaç, kapitalizmin yeniden yapılandırılmasıdır. Söz konusu mali çerçevede sosyal hakların zayıflatılması, hukukun tarafsız biçimde çatışma çözme konumunu da etkilemekte ve hukuk, sadece ayrıntılı bir düzenleme mekanizması haline gelmektedir (Douzinaz, 2015: 53). Hukukun kendi köşesine çekildiği bu ekonomik seyirde, doğumdan ölüme hayatın parçası haline gelen kalıcı borçluluk, kriz sarmalları arasında kredi ilişkilerinin karanlık yüzünü göstermektedir. Toplumsal kurtuluş reçetesi ise tasarruf ve fedakârlık üzerinden aynı kurguyu gerçekleştirmektedir. Mali önlemlerin hayata geçmesi ile öfke, göçmenlere, mültecilere ve "hak etmeyen" yoksullara yönlendirilebilmektedir. Özellikle refah dönemlerinin öznesi olanlar, ekonomik daralmada güvenlik önlemlerinin nesnesi haline gelmektedirler. Sınır hatları, yeni istisna halinin çizgileri olarak karşımıza çıkmaktadır. (Douzinaz, 2015: 58).

Solgunlaşan sosyal devlet sonrası, çalışan sınıfların haklarının piyasa üzerinden tanımlanmasının neden olduğu hukuki kaymaya eşlik eden bir şekilde çalışanların rolü, kredi pazarında tüketici olarak belirlenmektedir (Crouch, 2011: 116). İktisadi döngünün anıtı olarak karşımıza çıkan bu yıkım tablosu hem sürekli büyüme umudunun sonunu hem de sınıfsal kayıtsızlığı göstermektedir. Ekonomik erimenin topluma yayılması ile daralan politik alan, insan haklarını da kendi sularına çekmektedir (Gautam, 2019: 75). Bu tür bir bulaşıcı etkinin önüne geçilmesi için tam tersi bir yaklaşımla insan haklarının krizin geniş toplumsal kesimler üzerindeki etkisini hafifleten araçlara sahip olduğunun vurgulanması gerekmektedir.

5. İnsan Haklarının Kriz Hali

Kriz yönetiminde borç kavramının ekonomiyi yönlendirmesi, siyaset üzerinden hukuki alanı da hareketlendirmektedir. Ekonomi kelimesinin etimolojik kökeninin verdiği ipucu yani hane yönetimi, kriz tedbirleri ile iktidarı hukuk devletinden istisna haline savurmaktadır. Krizin de istisna haline gelmesi, eleştirel yaklaşımları ya da farklı politik seçenekleri hukuk dışına sürmektedir (Butler ve Athanasiou, 2017: 161). Douzinas'a (2015) göre, toplumun en hatasız haritası çıkarılmaya çalışılırken, hukuk ile toplumsal yaşam aynı ölçeğe erişmektedir. Hukuk, haritanın içinde haritanın bir parçası olarak kaybolmakta ve yine görünmez hale gelmektedir. Güçlü ama normatif ağırlığı kalmayan bir hukuk ya da başka bir ifadeyle, dünyayı düzenlemeye çalışmaktan uzaklaşmaya başlayan bir modern hukuk kök salmaktadır. Eşitliğin değil ama eşitsizliğin *yeni normal* olarak tasvir edildiği bir sosyal inşa sahasının açılması sonucu, eşitsizlikler teknik olarak iktisadi büyüme sorununun basit bir uzantısı biçiminde kalmakta ve hukuk sahasında tutunmamaktadır (Bonanno,2017: 239).

Sosyal hakların dünyada ulusal ve uluslararası seviyede kamu politikalarına yön verme noktasından hayli uzak olduğu bilinmektedir. Bazı yargı kararları rehber olarak bu hakların altını çizse bile, bunun politik sahaya uzanması mümkün olamamaktadır. Pozitif hukuktaki tanınma ile politik uygulama arasındaki uçurum derinleşmektedir. Daha da kısa bir ifadeyle sosyal haklar açısından hukuki ve politik bir sorumluluk ortaya çıkmamaktadır. Normatif çerçevesi birçok yasal terimle oluşturulan sosyal hakların uygulanabilirliği ise politik bir vaat olarak algılanmaktadır (Saiz, 2009).

İnsan hakları normları kesin politik reçeteler üzerinden yola çıkmamaktadır. Kriz zamanlarında ekonomi politikası zor hesaplara dayanan bir karar sürecini gerektirmektedir. Devletler, insan hakları sahasında kriz politikalarına eşlik edecek kararları verirken kendi şartları doğrultusunda geniş bir takdir marjına sahip olmaktadır. Ancak bu takdirin kötüye kullanılıp kullanılmadığı hususu denetim dışıdır. Ayrıca kamu yararı kavramının hukuki belirsizliği de bu tabloya eklenince devletlerin mali tercihleri siyasi alana hapsolmektedir.

Sosyal hakların yasama organına yön veren program kurallar olarak görülmesi, sistemi güvenceden uzak tutmaktadır. Eşitlik fikrine dayanan sosyal haklar, piyasa mekanizmasına hukuki sınırlar çizmeye çalışmaktadırlar. Hakların hukuk tarafından kabulü ise pratikte bir çelişkiyi beraberinde getirmektedir. Etkisizleştirilmek üzere tasarlanan sosyal haklar, mevcut yapı ile uyuşmakta zorlanmakta ve genel olarak yargı desteği alamamaktadırlar (Özdek, 2011: 47-49).

Sosyal hakların sınırlandırılmasına dair anayasal düzenlemeler, genel ilke olarak devletin mali kaynaklarının yeterliliği çerçevesine oturmaktadır. Yerindelik denetimi karasularına girmek istemeyen yargı, kaynak ve hak denkleminde ağırlıklı olarak devletin lehine sonuçlar çıkarmaktadır. Doktrinde ve yargı kararlarında tartışmalı bir başlık olan sosyal hakların dava edilebilirliği hususunda dünyada atılan adımlar yetersiz kalmaktadır. Sosyal hakların anayasalarda muğlak bir alanda tutulması, kişilerin özellikle olumlu edim gerektiren sosyal hakların yerine getirilmesine yönelik devletten talepte bulunmalarını ortadan kaldırmayı hedeflemektedir. Bu nedenle, devlete olumsuz edim yükleyen haklarda olduğu gibi sosyal hakların anayasal sistemde yargısal mekanizmayı çalıştırması kolay olmamakta ya da en azından söz konusu takdir marjı bir gerekçe olarak ileri sürülmektedir.

Çankaya, H. (2021). Eksik Bir Retorik: Kriz Zamanlarında Sosyal Haklar. *Fiscaoeconomia*, 5(3), 1140-1158. Doi: 10.25295/fsecon.983508

Dünyada yargı organları, sosyal haklara dair zaman zaman önemli kararlara imza atmaktadırlar. Ancak mahkemelerin aktivist tutumunun konjonktürel olarak dalgalandığı ve istikrarlı bir içtihat geliştirilemediği görülmektedir. Ayrıca sosyal hakları öne çıkartan mahkemeler, Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi'nin (ESKHK) görüşlerini de dikkate almaya çalışmaktadırlar. Mahkeme kararlarına yansıyan sosyal haklar ise uygulamada yoksullardan ziyade orta sınıfların lehine yoğunlaşmaktadır. Bu tür orta sınıf merkezli kararların öne çıkması ve uygulamada tüm toplumsal kesimlerin sosyal haklardan eşit olarak yararlanamaması, devlet kurumlarında meşruiyet gedikleri açılmasına neden olabilmektedir (Landau, 2012).

6. Ekonomik Krizin İstisna Hali

Ekonomik tedbirlerin güvenlik tedbirleri kadar önemli görülmesi tarihte çok eski olmakla birlikte, tüm bu tedbirlerin olağanüstü yönetim çatısı altında alınması 20. yüzyılın başlarında ekonomik krizlere yanıt olarak tasarlanmıştır. Özellikle 1929 sonrası Büyük Bunalım yıllarında yaygın biçimde Almanya'dan Amerika Birleşik Devletleri'ne kadar birçok ülkede uygulanan bir yöntem olarak olağanüstü hâl, ekonomik krizlerin güvenlik krizleri ile eş tutulduğu bir dönemi başlatmıştır (Greene, 2018: 57). Hatta yaklaşık yüz yıl sonra Avrupa Birliği de ekonomik krizleri doğal afetlerle eş tutmaya başlamıştır. Elbette durumun aciliyeti ya da ciddiyeti açısından diğer olağanüstü hâl gerekçeleri ile kıyaslandığında ekonomik kriz tartışmaya açıktır. Ancak burada önemli olan husus, krizi devletin olağan yönetiminin kontrol alanı dışına çıkartan bir görüntünün oluşturulmasıdır; yani istisna hali kalkan görevini üstlenmektedir. Bir krizin tehdit eşliğinin ve sona erdiği anın tespit edilmesi hukuki ölçütlerden kopabilmektedir. Ayrıca ekonomide olağan ve olağanüstü durum arasındaki sınırın bulanıklığı, krizi, politik alandaki manevralara tabi kılmaktadır (Greene, 2018: 60).

2. Dünya Savaşı sonrasında da Batı ülkelerinden Latin Amerika ülkelerine kadar geniş bir coğrafyada ekonomik kriz gerekçeli olağanüstü hâl hayata geçmiştir. Bu tablo, ekonomik krizin güvenli bir istisna hali limanı haline geldiğini göstermektedir. Kriz retorüğünü güvenli bulan devletler hem ekonomi alanında alınacak kararların hızlı ve etkin biçimde kararnamelere dayanması hem de mevcut tepkilerin önünün kesilmesi adına bu yönetime başvurmuşlardır. Salgın, şiddet olayları, doğal afetler gibi değişik nedenlere dayanan olağanüstü hâl yönetim modelleri ülkeden ülkeye farklılık göstermekle birlikte, ekonomik kriz gerekçesi ile ilan edilen olağanüstü haller benzer bir rotada kesişmektedir: Geniş yetkilere kavuşan yürütmenin uygulayacağı ekonomik tedbirlerin başta sosyal haklar olmak üzere yaratacağı tahribatı meşruiyetle buluşturma çabası. Daha da net bir dil kullanmak gerekirse, sosyal hakların altının oyulması için gerekli hukuki zeminin yaratılması söz konusu olmaktadır (Scheuerman, 2000).

Ekonomik krizi doğal afetlerle eşitleyen bir yaklaşım, kriz sürecindeki yanlışları örtmektedir. Bu tasarımda ekonomi politikası, devletin kontrolü dışına çıkmış bir alanın tekrar kontrol altına alınmasıyla gerçekleşmektedir. Hatta zaman zaman ekonomik kriz, savaş haline benzetilmekte ve alınan önlemler sorgulanamaz hale getirilmeye çalışılmaktadır (Greene, 2015). Diğer olağanüstü hâl türlerinden farklı olarak ekonomik kriz olağanüstü yönetimlerinde, gereklilik ya da çözüm hususundaki politik bölünmüşlüğün daha derin ve görünür olması söz konusudur. Bu toplumsal tablo, alınacak tedbirlerin insan haklarını özellikle de sosyal hakları sınırlamasını meşruiyet zemininden koparmaktadır. Kriz zamanlarında alınan önlemlerde sosyal hakların silikleşmesi hatta kendilerine yer bulamamaları, bu hakların deroje edilebileceklerini

Çankaya, H. (2021). Eksik Bir Retorik: Kriz Zamanlarında Sosyal Haklar. *Fiscaeconomia*, 5(3), 1140-1158. Doi: 10.25295/fsecon.983508

göstermektedir. Bu durumda sosyal hakların devre dışı bırakılmaları, istisnai değil ama mevcut ekonomik düzenin doğal bir sonucu olarak kalıcı olmaktadır (O'Connell, 2013: 70).

Ekonomik krizlerin diğer olağanüstü hâl türleri ile eş görülmesine mesafeli duran yargı organları, krizlerin hakların kısıtlanmasına dayanak yapılmasına karşı çıkmaktadırlar. Krizin ağırlığına göre mahkemeler, sosyal hakları anayasada yer alan sözcükler olmaktan kurtaran bir kazı çalışmasına yönelmektedirler. Örneğin; Portekiz, Kolombiya, Güney Afrika, Letonya, Almanya, Fransa, Macaristan, Çekya, Arjantin ve Kanada başta olmak üzere bazı ülkelerde yüksek mahkemeler ya da anayasa mahkemeleri kriz dönemlerinde, özellikle de kemer sıkma önlemlerine yönelik olarak bu tarz kararlar vermişlerdir. Bu süreçte, genel anlamda tutarlı bir içtihat birikimi olmasa da asgari çekirdek ve ölçülülük ilkelerinin mahkeme kararlarında en yaygın başvurulan kavramlar oldukları görülmektedir. Güney Afrika ve Kolombiya'da anayasa mahkemeleri kararları hem kullanılan ilkeler hem de atıf alma açısından dünyada kriz dönemlerine dair en bilinenleridir (Contiades ve Fotiadou, 2012: 676-680). Kolombiya Anayasa Mahkemesi, 2011 yılında verdiği bir kararla (C-216/11) ekonomik kriz nedeniyle ilan edilen olağanüstü hali iptal etmiş ve olağanüstü halin makul ve özenli biçimde gerekçelendirilmesine hükmetmiştir. Ayrıca asgari çekirdek ilkesinden hareket eden Mahkeme, başka bir kararında ise sosyal hakların kriz dönemlerinde ortadan kaybolmamaları gerektiğini ve hukuki korumanın kaldırılmayacağını belirtmiştir. Mali önlemler ile haklar arasında hiyerarşi kuran Mahkeme, kısıtlı kaynakların ya da ekonomik krizlerin sosyal hakların hayata geçmesinin önünde mazeret olamayacağını da altını çizmiştir (Landau, 2014).

Portekiz Anayasa Mahkemesi, 2012 yılında verdiği bir kararda (353/12), ekonomik kriz koşullarında bile bütçe tedbirleri kapsamında yasama organının yetkilerinin sınırsız olmadığını vurgulamış ve kişilerin ücretlerinden ve emekli maaşlarından kesinti yapılmasına dair düzenlemeyi anayasaya aykırı bulmuştur. Letonya Anayasa Mahkemesi de çözüm üretmekle görevli devletin kriz zamanlarında dahi sosyal hakların gövdesinden sapamayacağını kararlarında açıklamıştır. Almanya'da Federal Anayasa Mahkemesi ise insan onuru kavramından hareket etmiş ve bu kavram üzerinden sosyal devlet ve eşitlik ilkesi ile bağlantı kurmuştur. Sosyal hakların korunmasına giden yolu açan Mahkeme, insan onurunun korunması ve temel haklarla uyum içinde önlem alınması bakımından asgari geçim düzeyi üzerinden bir değerlendirme yapılması gerektiğini belirtmiştir. Kriz ve sosyal haklar arasındaki duvarın yıkılabilmesi için ufuk açıcı yaklaşım sergileyen bu tür kararlar, sosyal hakların haritasının yeniden çizilmesinde etkili olmaktadır (Nolan, Lusiani ve Curtis, 2014).

Birleşmiş Milletler cephesine bakıldığı zaman Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi'nin genel olarak devletlerin mali kaynakları ölçütü üzerinden değerlendirme yaptığı görülmektedir. Bu durumda, devlet merkezli bir yorum açısından konu, ulusal düzenlemelere benzer biçimde bir kamu maliyesi meselesi olarak devletlerin takdir alanında kalmaktadır. Komite, devletlerin takdir yetkilerini sınırsız görmese de asıl vurgu yapılan konu kaynak kullanımının denetimidir. Yetki, siyasi sorumlu olarak hükümetlere ait olsa da sosyal hakların hayata geçirilmesine neden olacak tercihlerin siyasi kabuğundan çıkarılması ve yargı tarafından ihlal olup olmadığının denetlenmesi insan haklarının bölünmezliği ilkesi doğrultusunda öne çıkarılmaktadır (CESCR, 1998: para 10). ESKHK, ayrıca taraf devletlere Sözleşme hükümlerinin yerine getirilmesi hususunda asgari çekirdek yükümlülüğünü

Çankaya, H. (2021). Eksik Bir Retorik: Kriz Zamanlarında Sosyal Haklar.
Fiscaeconomia, 5(3), 1140-1158. Doi: 10.25295/fsecon.983508

hatırlatmış ve uygun olan tüm kaynakların azami seviyede kullanılması için çaba sarf edilmesi gerektiğini öngörmüştür (CESCR, 1990: para 10).

Komitenin sosyal hakların korunması noktasında kavramsal bir kayma yarattığı kaygısı da ayrı bir tartışma konusu olmuştur. Komite, sosyal hakların olağan dönemlerde sınırlanması konusunda artık meşhur olan esnekliği devletlere tanısa bile, kriz zamanlarında istisnai yetkilerle olağanüstü hâl üzerinden hakların zayıflatılmasına, yani bir sınırlama biçimi olarak derogasyona onay vermemekteydi. Derogasyon, belirli bir kuralın belirli bir durumda uygulanmasının saf dışı bırakılmasıdır. Bu nedenle istisnadan farklı olarak, derogasyon durumunda birbirine alternatif iki kural bulunmaktadır. Deroje eden kural, sadece belirli bir durumda uygulanmaktadır ve deroje edilen kuralla aynı değerdedir. Onu belirli bir durum için bütünüyle devre dışı bırakmaktadır (Gözler, 2017: 408-409). Olağanüstü hâl ilan edildiğinde Sözleşme hükümleri etkisizleşmektedir. Bu durumda olağanüstü hâl ilan eden taraf devlet, Sözleşme hükümlerini durdurarak kendi tedbirlerini uygulayabilmektedir. Komitenin 2012 yılında taraf devletlere gönderdiği ve ekonomik krizleri referans gösterdiği mektup ile olağanüstü rejim sırasında devletlerin uyması gereken ilkeler belirtilmiştir. Daha doğrusu ekonomik kriz nedeniyle ilan edilmiş olağanüstü haller için yeni bir kapı aralanmıştır. Komite, sosyal hakların askıya alınmasına yol göstermekte ve kriz zamanlarında devletlerin yükümlülüklerini azaltmaktadır. Taraf devletin olağanüstü rejim döneminde sınırlayacağı haklara dair düzenlemeler, gerekli ve ölçülü olacak ve ayrıca kriz ile ilgili geçici önlemleri içerecektir (Warwick, 2016). Ancak burada önemli olan nokta, olağan dönemlerde Sözleşmeye rağmen geniş sınırlamalara tabi tutulan sosyal hakların, olağanüstü hâl dönemlerinde askıya alınmalarını da içeren daha da geniş sınırlamalarla karşı karşıya kalacak olmalarıdır. Özet olarak, taraf devletler yükümlülüklerini yerine getirmekten kaçınabileceklerdir.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) ise ekonomik kriz dönemlerinde yapılan ve kriz tedbirleri ile bağlantılı olan başvuruları genelde mülkiyet hakkı ile ilişkilendirmektedir. Bu tür tedbirleri devletin takdir yetkisi içinde gören Mahkeme, içtihatlarıyla çizdiği sınırlarına bağlı kalmaktadır. AİHM, sosyal haklar ve klasik haklar olarak iki ayrı hak setinin karşılıklı bağımlılığının ve bağlantısının altını çizse de Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin hareket sahasını genişletmemektedir (Koch, 2009: 318-326). AİHM, yine de bazı kararlarında hukuk devleti çatısı altında devletlerin negatif ve pozitif yükümlülükleri üzerinden klasik haklarla sosyal haklar arasında köprü kurabilmektedir. Örneğin, sosyoekonomik politikaların yaşam hakkıyla ilişkilendirilmesi hususu, hukuk devletinin sosyal haklar bağlantısını görünür kılmaktadır. Hukuk devletinin insan hakları boyutunun sadece klasik haklar üzerinden inşa edilmeye çalışılmasının getirdiği yanılgı, sosyal hakların da hukuk devletinin temelini güçlendirdiği gerçeğini örtmektedir (Cernic, 2016: 234-237).

Yargının özellikle de bazı anayasa mahkemelerinin sosyal hakları en azından kriz zamanlarında uygulamaya yönelik çabaları görülmektedir. Avrupa'daki yargı sistemi sosyal hakların uygulanması hususunda ilk defa bu tür bir güçlü beklentiyle karşı karşıya kalmaktadır. Bu beklenti, kriz zamanlarında hem sosyal haklara dair zor teorik soruları hem de pratik olarak anayasaların gücünü test etmeye çalışmaktadır (Contiades ve Fotiadou; 2012: 671). Literatür ve yargı kararlarına göz atıldığında, sosyal haklardaki sınırlamalara yönelik farklı ilkelerin geliştirilmeye çalışıldığı fark edilmektedir. Bunlar arasında özellikle asgari çekirdek ilkesi (Bilchitz, 2014) ve ölçülülük ilkesi (Contiades ve Fotiadou, 2012) öne çıkmaktadır. Ancak

Çankaya, H. (2021). Eksik Bir Retorik: Kriz Zamanlarında Sosyal Haklar. *Fiscaoeconomia*, 5(3), 1140-1158. Doi: 10.25295/fsecon.983508

görüldüğü üzere, sosyal hakların yargısal korunmasına ilişkin olağan dönemlerdeki hafif kıpırtı, olağanüstü yönetim dönemlerinde yerini neredeyse sessizliğe bırakmaktadır.

7. Sonuç

Ekonomileri sarsan mali tablolar olmasa da yoksulluk, sömürü, ekolojik sorunlar, salgın hastalıklar, yaygın şiddet olayları ve insan hakları ihlalleri dünyada günlük sıradan manzaralardır. Hatta bu çerçevede küresel bir krizin sürekliliğinden bahsetmek bile mümkündür. Aslında kriz günlerinin ötesinde genel olarak sosyal haklar için zor zamanlar yaşanmaktadır ya da daha doğru bir ifadeyle sosyal haklar için tüm zamanlar zordur. Ayrıca yıllardır gündemde olan sosyal devlet tartışmalarına, hukuk devletinin aşınması üzerine tartışmalar da eklenmiştir. Sosyal hakların dili ile piyasanın dili arasındaki uyumsuzluk, fayda maliyet analizleri ile artmaktadır. Sosyal devletlerin periyodik olarak yüzleşmek zorunda kaldıkları ekonomik kriz gerçeği, sosyal hakların uygulamada süregiden başarısızlıklarını daha da artıran bir etkiye sahiptir. Sosyal hakların piyasaya bağımlı kılınan bir politik çerçevede yerini alması ve belirsiz hukuki kavramlarla çitlenmesi, yargısal ve siyasi denetimi zorlaştırmaktadır. Kaldı ki bu tür bir denetimin bile kamu mali yönetiminde saydamlık ve sorumluluk, bütçe ve vergi politikalarında yurttaşların bilgilenmesi gibi birçok süzgeçten geçmesi gerekmektedir. Devlet tarafından uygulanan mali politikanın bir anlam ifade edip etmediğinin tespit edilmesi bu açıdan oldukça sorundur.

Mahkemelerin sosyal hakların korunmasındaki rolü belirsizlikte dalgalanmakla birlikte, kriz zamanlarında davanın bağlamına göre kararlar verebilmektedirler. Anayasaların ve uluslararası sözleşmelerin taahhütleri retorik üzerinden yürümektedir (O'Conneide, 2014: 231). Sosyal haklar, modern hukukun tamamlanmamış projelerinden biri olarak nesnel sınırlara kavuşmadıkları takdirde, zemini giderek aşınan bu mevcut retorik de somut ekonomik krizler tarafından ortadan kaldırılacaktır.

AİHM'nin mütereddit tutumu ile ESKHK'nin çelişkili yaklaşımları bir araya geldiğinde, kriz zamanları daha da öne çıkan sosyal hakların istisnai düzenlemeler arasında kaybolmaları, konuyu ironik bir boyuta taşımaktadır. Kapitalizmin hasar alma ihtimali karşısında sermaye ve devlet, hukukun dalgalandığı sulara karışmaktadır. Zaten hukuk devletinin getireceği güvencenin olağanüstü dönemlerde geçersiz hale gelecek olması, devlet tarafından topluma sunulan sözleşmenin öngördüğü bir koşuldur. Başka bir ifadeyle, siyasi veya ekonomik bunalım anlarında anayasal uzlaşmanın askıya alınacağı ve özgürlüklerin tanınmayacağı hususu, devlet tarafından bir şart olarak hukuk devleti kavramına zaten dahil edilmiştir.

Uygarlığın hukuki hattında geline bu aşamada sosyal haklar, artık tanınma değil uygulanabilme olanaklarına üzerinden yön belirlemektedir. Aksi istikamete bakıldığında ise modern insan hakları teorisinin doğuşunda merkezi konumda olan mülkiyet hakkı, 21. yüzyılda sosyal devlet sınırlarını aşarak oyunu yeniden kurma eğilimi göstermektedir. Emegün kuruluş yapısından dışlanması, sözleşmeyi yeni iktisadi düzene göre yeniden düzenlemesi anlamına gelmektedir.

Sosyal hakların temel hak ve özgürlüklerden koparılmaya başlamasından itibaren, kamu hizmetleri zayıflamış ve özellikle yoksullar, yardıma muhtaç yurttaşlar olarak değerlendirilmeye başlanmıştır. Geniş toplumsal kesimlerin savunmasız yakalandıkları bu merhamete dayalı alternatif, sosyal hakların başlangıç noktasına kadar bizi geri götürmektedir.

Çankaya, H. (2021). Eksik Bir Retorik: Kriz Zamanlarında Sosyal Haklar. *Fiscaeconomia*, 5(3), 1140-1158. Doi: 10.25295/fsecon.983508

Koşullu yardım ya da himayeci hayırseverlik üzerine tesis edilen sosyal politikalar, sosyal hakların kavramsallaştırılmalarını da zorlaştırmaktadır. Maliyet ve mali kaynak kıskacının sosyal haklar üzerinde ördüğü ağ hem klasik hakları tahrip etmekte hem de insan haklarından herkesin eşit yararlanamamasını beraberinde getirmektedir. Bu manzara ise insan haklarının anlamını her zaman sorgulanır kılmaktadır.

Kaynakça

- Akçay, Ü. ve Güngen, A. R. (2019). *Finansallaşma, Borç Krizi ve Çöküş*. İstanbul: NotaBene Yayınları.
- Bauman, Z. ve Bordoni, C. (2018). *Kriz Hali ve Devlet*. (Çev. Y. Alogan). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Bauman, Z. (2018). *Retrotopya*. (Çev. A. Karatay). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Bilchitz, D. (2014). Socio-economic rights, economic crisis, and legal doctrine. *International Journal of Constitutional Law*, 12 (3), 710–739.
- Bonanno, A. (2017). *The Legitimation Crisis of Neoliberalism*. New York: Palgrave Macmillan.
- Borraz, O. ve Cabane, L. (2017). States of Crisis. D. King ve P. Le Gales (Ed.). *Reconfiguring European States in Crisis* içinde (ss. 394-412). Oxford: Oxford University Press.
- Butler, J. ve Athanasiou, A. (2017). *Mülksüzleşme*. (Çev. B. Ertür). İstanbul: Metis Yayınları.
- Cernic, J.L. (2016). The European Court of Human Rights, Rule of Law and Socio-Economic Rights in Times of Crises. *Hague Journal on the Rule of Law*, 8(2), 227-247.
- Chandler, D. (2019). Crises are the new normal. B. Jessop ve K. Knio (Ed.) *The Pedagogy of Economic, Political and Social Crises* içinde (ss. 88-101). Oxon: Routledge.
- Contiades, X. ve Fotiadou, A. (2012). Social rights in the age of proportionality: Global economic crisis and constitutional litigation. *International Journal of Constitutional Law*, 10 (3), 660–686.
- Crouch, C. (2011). *The Strange Non-Death of Neoliberalism*. Cambridge: Polity Press.
- Crouch, C. (2016). *Post-Demokrasi*. (Çev. A. E. Zeybekoğlu). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Della Porta, D. (2017). Late Neoliberalism and Its discontents: An Introduction. D. Della Porta, M. Andretta, T. Fernandes, F. O'Connor, E. Romanos ve M. Vogiatzoglou (Ed.), *Late Neoliberalism and Its discontents In the Economic Crisis* içinde (ss. 1-38). Cham: Palgrave Macmillan.
- Gautam, R.S. (2019). *Human Rights Practices during Financial Crises*. Cham: Palgrave Macmillan.
- Douzinas, C. (2015). *Krizde Felsefe ve Direniş*. (Çev. T. B. Işık). İstanbul: Metis Yayınları.
- Gözler, K. (2017). *İnsan Hakları Hukuku*. Bursa: Ekin Yayınları.
- Greene, A. (2015). Questioning executive supremacy in an economic state of emergency. *Legal Studies*, 35(4), 594-620.
- Greene, A. (2018). *Permanent States of Emergency and the Rule of Law*. Oxford: Hart Publishing.
- Habermas, J. (1992). *Legitimation Crisis*. (Çev. T. McCarthy). Cambridge: Polity Press.
- Joseph, S. (2018). Sovereign Debt and Civil / Political Rights. I. Bantekas ve C. Lumina (Ed.). *Sovereign Debt and Human Rights* içinde (ss. 303-316). Oxford: Oxford University Press.
- Koch, I. E. (2009). *Human Rights as Indivisible Rights*. Leiden: Martinus Nishoff Publishers.
- Koselleck, R. (2009). *Kavramlar Tarihi*. (Çev. A. Dirim). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Landau, D. (2012). The Reality of Social Rights Enforcement. *Harvard International Law Journal*, 53(1), 189–247.

Çankaya, H. (2021). Eksik Bir Retorik: Kriz Zamanlarında Sosyal Haklar. *Fiscaoeconomia*, 5(3), 1140-1158. Doi: 10.25295/fsecon.983508

- Landau, D. (2014). The promise of a minimum core approach: the Colombian model for judicial review of austerity measures. A. Nolan (Ed.). *Economic and Social rights after the Global Financial Crisis* içinde (ss. 267-298). Cambridge: Cambridge University Press.
- Nolan, A., Lusiani, N.J. ve Courtis, C. (2014). Two steps forward, no steps back? Evolving criteria on the prohibition of retrogression in economic and social rights. A. Nolan (Ed.). *Economic and Social rights after the Global Financial Crisis* içinde (ss. 121-145). Cambridge: Cambridge University Press.
- O'Connell, C. (2014). Austerity and the faded dream of a 'social Europe'. A. Nolan (Ed.). *Economic and Social rights after the Global Financial Crisis* içinde (ss. 169-201). Cambridge: Cambridge University Press.
- O'Connell, P. (2013). Let Them Eat Cake: Socio-Economic Rights in an Age of Austerity. A. Nolan, R. O'Connell ve C. Harvey (Ed.). *Human Rights and Public Finance* içinde (ss. 59-76). Oxford: Hart Publishing.
- Özdek, Y. (2011). *Şirket Egemenliği Çağı*. Ankara: NotaBene Yayınları.
- Saiz, I. (2009). Rights in Recession? Challenges for Economic and Social Rights Enforcement in Times of Crisis. *Journal of Human Rights Practice*, 1(2), 277-293.
- Scheuerman, W.E. (2000). The Economic State of Emergency. *Cardozo Law Review*, 21(5-6), 1869-1894.
- Sepulveda Carmona, M. (2014). Alternatives to austerity: a human rights framework for economic recovery. A. Nolan (Ed.). *Economic and Social rights after the Global Financial Crisis* içinde (ss. 23-56). Cambridge: Cambridge University Press.
- Streeck, W. (2016). *Satın Alınan Zaman*, (Çev. K. Kabadayı). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Streeck, W. (2017). A New Regime – The Consolidation State. D. King ve P. Le Gales (Ed.). *Reconfiguring European States in Crisis* içinde (ss. 139-157). Oxford: Oxford University Press.
- Stubbs, T. ve Kentikelenis, A. (2018). Conditionality and Sovereign Debt. I. Bantekas ve C. Lumina (Ed.). *Sovereign Debt and Human Rights* içinde (ss. 359-380). Oxford: Oxford University Press.
- Thompson, J.B. (2017). Bir Krizin Dönüşümü. M. Castells, J. Caraça ve G. Cardoso (Ed.). *Sonrası- Ekonomik Kriz Kültürleri* içinde (ss. 63-86). (Çev. E. Kılıç). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Tilly, C. (2007). *Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- United Nations Committee on Economic, Social and Cultural Rights (CESCR). (1990). *General Comment No. 3: The Nature of State Parties' Obligations*. (E/1991/23).
- United Nations Committee on Economic, Social and Cultural Rights (CESCR). (1998). *General Comment No. 9: The domestic application of the Covenant*. (E/C.12/1998/24).
- Warwick, B. (2016). Socio-Economic Rights During Economic Crises: A Changed Approach to Non-Retrogression. *International and Comparative Law Quarterly*, 65(1), 249-265.
- Williams, R. (2017). Güncel Tarihin Yaklaşan Mahşeri. M. Castells, J. Caraça ve G. Cardoso (Ed.). *Sonrası- Ekonomik Kriz Kültürleri* içinde (ss. 19-46). (Çev. E. Kılıç). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Çankaya, H. (2021). Eksik Bir Retorik: Kriz Zamanlarında Sosyal Haklar.
Fiscaeconomia, 5(3), 1140-1158. Doi: 10.25295/fsecon.983508

Etik Beyanı: Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu yazar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Fiscaeconomia Dergisinin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazarına aittir.

Ethics Statement: The author declares that ethical rules are followed in all preparation processes of this study. In case of detection of a contrary situation, Fiscaeconomia has no responsibility and all responsibility belongs to the author of the study.

Çankaya, H. (2021). Eksik Bir Retorik: Kriz Zamanlarında Sosyal Haklar.
Fiscaoeconomia, 5(3), 1140-1158. Doi: 10.25295/fsecon.983508

An Incomplete Rhetoric: Social Rights in Times of Crisis

Hürol ÇANKAYA

Extended Abstract

The concept of crisis indicates the future through insecurity and uncertainty and shows that as a widely used concept in all areas, from politics to the economy, from the environment to technology, we are actually living in a crisis that covers all life. Within the founding philosophy of the modern state, crises inevitably constitute the exception area of norms. The government's struggle with disasters, from natural disasters to wars, from economic crises to epidemics, is based on the rapid establishment of public order. The fact that crises have been started to be fictionalized with the concept of *new normal* bring along the possibility that the exception norms of crises managements become the new normal of state management, as well.

Both the origin and reference of the concept of crisis focus on an irreversible outcome. In a more daily expression, it is a matter of life and death. Crisis provides a movement to reach a stage of judgement or judgement in the line of salvation through the prevention of a possible disaster. In fact, we face the necessary to overcome uncertainty in different maturities about each area. But the word crisis has long been identical to the economic connotation. The crisis, with this new framework, brings along a forced transition to a new phase and an optimistic expectation for the future, even expressing a positive change. This concept, which forms the framework of periods of financial difficulty, is cited to indicate many unfavorable conditions related to the economy, such as price increases, new taxes, a decline in production, unemployment, and a decrease in investment. In the event that things get worse in the economy, discussions go through the concept of crisis, and responsibilities sometimes include an abstract reference, regardless of people.

Economic crises make clear the traces of inequality in this atmosphere. In order for the rights to be implemented in the next period of time, there is a recurring state of postponement. In the background of the transition of economic crises into political crises is also this promise: Today's cuts reducing the debts and preparation of the financial ground for implementing the postponed rights. This cycle-based approach constitutes the barrier to rights-based construction of economic policies. In the face of this psychological threshold, governments advocate the weakening of control mechanisms regardless of the current legal limits and allowing the administration to have broader powers whether a state of emergency is declared or not.

A state concerned about its own causes of existence blurs that its main purpose on the axis of neoliberal policy is not to balance the budget, but to provide public service. As neoliberal theory has no say in rights, rights supported as a liberating gain during periods of prosperity are thrown into the background during periods of austerity measures, and even the law takes an aggressive role. It is once again revealed that all economic crises are actually a crisis of rights. In times of crisis, the view of human rights and social justice in a country becomes clearer. The crisis is dragging down many social rights and is understood by states as an opportunity to get rid of some of their responsibilities.

Çankaya, H. (2021). Eksik Bir Retorik: Kriz Zamanlarında Sosyal Haklar.
Fiscaeconomia, 5(3), 1140-1158. Doi: 10.25295/fsecon.983508

The mechanisms of the social state begin to drag the crisis into the political sphere, and the state has difficulty carrying out the social obligations it takes on. As a result, a crisis of legitimacy appears on the scene. Questioning legitimacy opens the door to a political crisis; worsening people's living conditions open the door to a social crisis. In other words, the crisis of capital becomes social, and the resulting damage spreads to other classes. The transformation of the economic crisis into a social crisis reveals class antagonism and opens space for political struggle.

The reflection of the legitimacy crisis to the present day appears in the form of the state supporting capital as a result of the decline of social rights, rather than interfering in the market in favor of labor. As the economic crisis is linked to the crisis of legitimacy in the political sphere, the belonging of citizens is eroded, and the opinion that political institutions controlled by capital are losing their representation is widespread. Habermas' theory can be found in connection with a historical condition left behind after neoliberalism deconstructed the relationship between states and capitalist economics. However, global capitalism's unbridling towards the end of the 20th century means that it moved away from the obligations which it had to endure especially after 1945. New strategies that are beginning to consume themselves are resurfacing the problems of legitimacy and bringing the displacement of the crisis back to the agenda. Crisis theory has to give new answers to the attempt to escape the social rights that capitalism has to endure for the sake of social peace. It seems that the expectations of capital are included in the equation of decency between state and citizen. Capital also draws the obligations imposed on it into the field of legitimacy crisis.

It is known that social rights are far from the point of directing public policies at national and international levels. Although some judicial decisions highlight these rights as a guide, it is impossible for this to extend to the political field. The gap between recognition in positive law and political practice is deepening. In short, there is no legal and political responsibility in terms of social rights. The applicability of social rights, whose normative framework is formed in many legal terms, is perceived as a political promise. The fact that social rights are seen as program rules that guide the legislative organ keeps the system away from assurance. Social rights, based on the idea of equality, draw legal limits to the market mechanism. The acceptance of rights by law brings along a contradiction in practice. Social rights designed to be neutralized have difficulty in matching with the existing structure and cannot receive judicial support.

Although it is very old in history that economic measures are considered as important as security measures, the fact that all these measures are taken under the umbrella of extraordinary management was designed in response to economic crises at the beginning of the 20th century. As a method widely applied, especially in the years of the Great Depression after 1929, the state of emergency began a period in which economic crises were equated with security crises. It is certain that economic crisis is open to debate in terms of the urgency or severity of the situation compared to other reasons for the state of emergency. However, what is important here is the creation of an image that takes the crisis out of the control area of the ordinary government of the state, that is, the state of exception acts as a shield. Determining the threat threshold of a crisis and the moment it ends can break from legal criteria. Furthermore, the blurring of the boundary between the ordinary and the

Çankaya, H. (2021). Eksik Bir Retorik: Kriz Zamanlarında Sosyal Haklar.
Fiscaeconomia, 5(3), 1140-1158. Doi: 10.25295/fsecon.983508

extraordinary situation in the economy makes the crisis subject to maneuvers in the political sphere.

An approach that equates the economic crisis with natural disasters tries to make the wrongs in the crisis process invisible. Economic policy is shown in an area beyond the control of the state. Even from time to time, the economic crisis is likened to a war, and the measures taken are made unquestionable. Unlike other types of emergency states, there is a deeper political division in terms of resolving economic crises. This, in turn, leads the measures to be taken and the limitation of human rights to these measures to the debate of legitimacy.